

مطالعه تطبیقی عناصر بصری محراب مسجد کرمانی و اولجایتو (در راستای توسعه صنعت گردشگری)

مهدی مکبری^۱، نگین اکبری^۲

۱- کارشناسی ارشد مرمت آثار تاریخی و عضو هیات علمی گروه هنر دانشگاه پیام نور

۲- کارشناسی صنایع دستی دانشگاه پیام نور

نویسنده مسئول: مهدی مکبری

ایمیل: nehdi mokaberi an@yahoo.com

چکیده

تبیین اشتراک و افتراق عناصر بصری محراب مسجد کرمانی عصر ایلخانی با محرابهای هم دوره و سوالات پژوهش بدین قرار است که آیا عناصر بصری محراب مسجد کرمانی با محراب الجایتو وجه اشتراک دارد؟ آیا عناصر بصری محراب مسجد کرمانی با محراب الجایتو وجه اشتراک دارد. تزئینات محراب مسجد کرمانی با محراب الجایتو وجه اشتراک دارد. بنا بر این معرفی محراب کرمانی دوره ایلخانی ضروری بنظر می رسد. هدف از تحقیق؛ تبیین ارزش های زیبایی شناختی محراب مسجد کرمانی در راستای توسعه جذب گردشگر به شیوه مقایسه تطبیقی عناصر تزئینی آن با محراب اولجایتو است. کاربردهای دیگر متصور از آن، ارائه مجموعه نقوش جهت مراجع استفاده کننده در تزئین مکانهای مذهبی و امامزاده ها است. روش انجام تحقیق به روش میدانی، توصیفی از نوع همبستگی میباشد. جامعه آماری آن عناصر بصری زیبایی شناسی محراب مسجد کرمانی با محراب الجایتو است که ۲۵ عنصر از آنها به عنوان نمونه انتخاب شدند. روش نمونه گیری بصورت خوشه ای است. ابزار گردآوری اطلاعات به روش مشاهده با پاسخنامه پنج سوالی در مقیاس گاتمن است. روش آماری جهت روایی و پایایی آن با استفاده از فرمول ضریب کودر ۲۰ محاسبه گردید. روش تجزیه و تحلیل داده ها بر اساس جدول توزیع فراوانی جهت رسم نمودار، انحراف استاندارد جهت تعمیم نمونه به جامعه و برآورد علمی فرضیه ها محاسبه شد. طبق آزمون یک سویه و آزمون دو سویه مشخص شد که فرضیه صفر یعنی تساوی میانگین جامعه با میانگین نمونه رد شد و فرضیه خلاف یعنی تفاوت میانگین جامعه با میانگین نمونه معنی دار است. ونتیجه آن که محراب مسجد کرمانی از لحاظ معیارهای زیباشناختی در تراز بهترین محرابهای ایلخانی قرار دارد. ۱

کلمات کلیدی: وجوه اشتراک و افتراق محراب کرمانی با الجایتو، محراب مسجد کرمانی، محراب الجایتو، نقوش گچبری محراب.

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

مقدمه

هنر ایران از آغاز حیات خود شامل دگرگونی های عظیمی بوده است. قرون هفتم و هشتم هجری از دوره های مهم تاریخ هنر ایران است که شاهد تحولات چشمگیری در هنر و معماری این دوره هستیم. سلسله ایلخانی از حدود سال ۶۶۳ ه. ق تا ۷۵۶ ه. ق بر ایران کنونی و سرزمین های اطراف آن حکمرانی کرد. ایلخانیان از دست نشانندگان مغولان پس از تصرف ایران بودند که میراث هنر سلجوقیان را در تصرف خود گرفتند و تحولاتی در آن ایجاد نمودند که به شکوفایی برخی از آنها انجامید. یکی از تزئینات وابسته به معماری که در این دوره بسیار مورد توجه بود و به اوج رسید، هنر گچبری است که آثار بسیار زیادی از آن در قالب تزئینات معماری به جای مانده است. آغاز سده هشتم هجری (ترمیم چشمگیر ایران پس از حمله ی مغول) شاهد پیدایش بناهایی عالی بود که همگی دارای گچبری های بسیار ظریفی است. در این پژوهش به بررسی نقوش محراب مسجد کرمانی در مجموعه شیخ جام که یکی از آثار ارزشمند گچبری دوره ایلخانی است و از ظرافت و زیبایی فوق العاده ای برخوردار است و کمتر به آن پرداخته شده، می پردازیم. هدف از انجام این پژوهش بررسی نقوش محراب مسجد کرمانی جهت احیا و به کارگیری مجدد نقش ها، ارائه مجموعه ای از نقوش این محراب و دست یابی به ترکیب بندی های متنوع و مختلف است.

روش اجرای تحقیق

بخشی از داده های این پژوهش به روش میدانی با بررسی محراب در محل و تهیه عکس انجام شد و از ابزار آماری به روش ثبت مشاهده با پرسشهای ۸ سوالی که در مجموع ۶۴ سوال (پایانی) و ۳۵ سوالی استفاده شده است. مطالعات آن به روش کتابخانه ای با فیش برداری از کتب و مجلات فارسی انجام گرفته است.

تعریف موضوع

محراب یکی از عناصر اصلی در معماری اسلامی است که در مساجد جایگاه ویژه ای دارد و در هر دوره و زمانی به بهترین شکل تزئین شده است. مساجد دوره ایلخانی دارای محرابهای فراوان میباشد که تزئینات آن از دوره های دیگر تاثیر گرفته است. مساجد ایلخانی دارای محرابهای فراوان است که تزئینات آن دارای وجوه اشتراک و افتراق می باشد.

بیان مسئله

تزئینات محرابهای مساجد را میتوان در دوره ساسانی، اموی، عباسی و سلجوقی طبقه بندی کرده و پیش بینی کرد:

تزئینات محراب مسجد کرمانی از کدام دوره تاثیر گرفته است؟

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

تزئینات محرابهای مساجد ایلخانی را میتوان در محراب مسجد کرمانی، اولجایتو، پیربکران، اشترجان طبقه بندی

کرده و پیش بینی کرد: تزئینات محراب مسجد کرمانی با کدام محراب هم دوره وجوه اشتراک و افتراق دارد؟

ارزش و اهمیت

باتوجه به اینکه محراب گچبری مسجد کرمانی از عناصر بصری فوق العاده ای برخوردار است و یکی از نمونه های

ارزنده معماری دوره ایلخانی است و کمتر مورد توجه قرار گرفته؛ در این پژوهش سعی شده علاوه بر معرفی این محراب

نقوش آن از نظر زیبایی شناسی مورد بررسی قرار گیرد.

اهداف پژوهش

تبیین ارزش های زیبایی شناختی محراب مسجد کرمانی در راستای توسعه جذب گردشگر به شیوه مقایسه تطبیقی عناصر

تزئینی آن با محراب اولجایتو

سوالاتی پژوهش

۱- آیا تزئینات محراب مسجد کرمانی متأثر از هنر ساسانی است؟

۲- آیا محراب مسجد کرمانی با محراب الجایتو وجوه اشتراک و افتراق دارد؟

فرضیه ها

۱- تزئینات محراب مسجد کرمانی متأثر از هنر ساسانی است.

۲- محراب مسجد کرمانی با محراب الجایتو وجوه اشتراک و افتراق دارد.

جمع	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	نوع رفتار
	*					۱- آیاگره هندسی محراب الجایتو در محراب مسجد کرمانی بکار رفته است؟
				*		۲- آیاگره اسلیمی محراب الجایتو در محراب مسجد کرمانی بکار رفته است؟
				*		۳- آیا بند اسلیمی محراب الجایتو در محراب مسجد کرمانی بکار رفته است؟
				*		۴- آیا لوتوس (گل نیلوفر آبی) محراب الجایتو در محراب مسجد کرمانی بکار رفته است؟
			*			۵- آیا عنصر لچکی محراب الجایتو در محراب مسجد کرمانی بکار رفته است؟
		*				۶- آیاگره هندسی اسلیمی محراب الجایتو در محراب مسجد کرمانی بکار رفته

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

						است؟
					*	۷- آیا اسلیمی گلدار (هندسی) محراب الجایتو در محراب مسجد کرمانی بکار رفته است؟
		*				۸- آیا اسلیمی دهن اژدر با چنگ محراب الجایتو در محراب مسجد کرمانی بکار رفته است؟

پیشینه تحقیق:

در زمینه معماری در دوره ایلخانی باستان شناسان و متخصصان هنر ایران (آرتور پوپ ۱۳۸۲. علی سجادی ۱۳۶۷) پژوهش های تاریخی و هنری انجام داده اند لیزا گلمبک در مقاله ای دوره های ساختمانی مجموعه تاریخی تربت شیخ جام را مورد بررسی قرار داده است دونالد ویلبر نیز پژوهش هایی در زمینه معماری و تزئینات وابسته به آن تکنیک ها و شیوه های گچبری در دوره ایلخانی پرداخته است.

مبانی نظری

همه انواع واقسام تزئینات معماری ایران بخشی از ساختار و هویت معماری را تشکیل می دهند . بسیاری از تزئینات معماری دوران اسلامی از لحاظ فرم و محتوا از دوران پیش از اسلام الهام گرفته شده اند و خود منشا الهام دوران بعدی شده اند و در هر دوره یک یا چند گونه از تزئینات معماری شکوفایی و شهرت بیشتری یافته اند هدف تزئینات و معماری بناهای دوره اسلامی یکی است و تزئینات مکمل و مقوم فضاها هستند . زیباترین محراب گچ بری ایران با عنوان محراب اولجایتو در مسجد جامع اصفهان به عنوان معیارزیباشناختی هنر گچبری ایلخانی در نظر گرفته شده و عناصر بصری و تزئین محراب مسجد کرمانی با آن مقایسه تطبیقی شده است.

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

پیشینه گچبری در ایران باستان

از قدیم ترین زمانها، گچبری به صورت کنده کاری، برجسته کاری و نقاشی _ از اجزای مهم تزئینات معماری ایران بوده که به فراوانی به کار رفته و رشد زیادی کرده است. ایرانیان قریب ۲۰۰۰ سال اقسام عملیات گچبری را ابداع، تجربه و تکمیل کرده اند و یک سلسله شاهکار در سبک های متوالی پدید آورده اند که در جای دیگر همتایشان را نمی توان یافت. (پوپ، ۱۴۷: ۱۳۸۲) گچ کاری و استفاده از گچ در ایران سابقه ای طولانی دارد و به عنوان مثال می توانیم قدیمیترین اثر گچی را که در هفت تپه ی خوزستان بدست آمده است، یاد کنیم که مربوط به دوران ایلامی است (انصاری، ۱۳۶۶: ۳۱۸)

دوره هخامنشیان

در عصر هخامنشی تزئینات بیشتر به صورت حجاری بوده است، اما نمونه های اندکی از گچ در قسمت هایی از تخت جمشید به دست آمده است، از آن جمله در کف بعضی از کاخهای تخت جمشید که مخلوطی از گچ و شن و سنگ ریزه به شکل بتن ساخته شده است. در تالار ۹۹ ستون خزانه نیز مقدار زیادی گچ در حفاری ها بدست آمده که به احتمال زیاد به صورت اندود گچ رنگین بر روی ستون های چوبی به کار رفته است. همچنین کتیبه ای گچی به شکل مقعر در کاخ داریوش یافت شده است.

دوره اشکانی

در خلال حمله ی یونانیان به ایران استفاده از گچ گسترش پیدا کرده تا اینکه در بناهای دوره ی پارتی و در نقاطی مانند ابنیه کوه خواجه استفاده فراوان شد. بررسی آثار به جا مانده از دوران پیشین نشان می دهد که هنر گچبری توسط سلوکیان از هنر یونانی اخذ شد و در عصر اشکانی روشمند گردید و از اصلوب ویژه برخوردار گشت. (انصاری، ۱۳۶۶: ۳۲۰ / همان)

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

دوره ساسانی

در عصر ساسانی تقریباً همه ی هنر ها رونق و پیشرفت فوق العاده ای داشتند اما برخی از شاخه های هنری مانند معماری، مجسمه سازی و گچبری که در ارتباط مستقیم با هنر تشریفاتی و درباری بودند از توجه و خلاقیت بیشتر برخوردار شدند. در این دوره دیوارهای ضخیم ابنیه با گچ اندود شده و از خصوصیات تزئین آنها، نقش های برجسته بزرگ بود که جدا از طرح های گل دار، شامل تصاویر حیوانی و انسانی می گردید. (انصاری، ۳۱۹_۳۲۲: ۱۳۶۶ / پوپ، ۱۴۷ و ۱۴۸: ۱۳۸۲)

کلیاتی در خصوص تزئین محراب در ایران

آثار موجود کهن در ایران نشان می دهد که هنرمندان ما از قرن سوم هجری به تزئین محراب توجه کرده اند و یک نمونه از آن، مسجد عتیق یا مسجد شیراز است که در سال ۲۸۱ هجری به دستور عمرو بن لیث بنا شده و در اثر زلزله و علت های دیگر چندین بار ویران و تجدید ساختمان گردیده است .

تصویر ۲ مسجد جامع نائین، قرن چهارم هجری

تصویر ۱ مسجد عتیق شیراز، ۲۸۱ هجری، تزئینات

شیوه های گچبری در معماری ایران

جدول شماره ۲- شیوه های گچبری در معماری اسلامی

نمونه	شیوه شرح	دوره نام	زمانی بازه	های سبک
		تاریخی		گچبری
	_ ساده، بی پیرایه، پرهیز از بی هوذگی	عباسی		

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

<p>خراسانی</p> <p>۴-اسلام صدر قرن اواسط ق</p> <p>سامانی غزنوی طاهری صفاری</p> <p>طرحی آرام، برجستگی کم، آمیخته با رنگ در بعضی جاها به صورت گچبری موسو به شیروشکری کار شده است.</p> <p>مسجد جامع نائین مسجد جامع اردستان</p>	<p>رازی</p> <p>قرن ۴ه ق- حمله مغول (قرن ۶ه ق)</p> <p>آل بویه آل زیار سلجوقی اتابکی خارزمشاهی</p> <p>استفاده از تکنیک برجسته و برهشته نقوش در اوایل دوره: ساده و تکراری نقوش در اواخر دوره: نقوش و خطوط متنوع + کتیبه نگاری مضامین گیاهی برساو شده و نقوش اسلیمی</p> <p>محراب مسجد حیدریه قزوین مسجد جامع اصفهان</p>	<p>آذری</p> <p>قرن ۶ه ق - قرن ۱۰ه ق (روی کار آمدن صفویه)</p> <p>ایلخانی تیموری</p> <p>استفاده از تکنیک برجسته و برهشته ظرافت در نقوش گچبری استفاده از خطوط و کتیبه های گچبری</p> <p>گچبریهای محراب الجایتو گچبری های مسجد کرمانی گچبری های مسجد جامع بسطام گچبری های بقعه بایزید بسطامی بقعه پیر بکران اصفهان</p>	<p>اصفهانی</p> <p>قراقویونلوها - اواخر قاجار</p> <p>صفوی افشاری زند</p> <p>مقرنس های گچی و معرق گچی (گچ تراش) معرق گچی و گچبری الوان</p> <p>گچبری های زیر گنبد ومحراب مسجد جامع ساوه</p>
---	---	---	--

	قاجار	گچبری های مجوف	
--	-------	----------------	--

محراب ها

هر ساختمان اسلامی که جنبه مذهبی دارد باید محرابی، که در محور آن در جهت مکه قرار دارد، داشته باشد. از دوره ایلخانیان در حدود سی و یک محراب باقی مانده و چند عدد از آنها در محل اصلی خود نیستند، بلکه در موزه های عمده در معرض نمایش قرار داده شده اند. محراب مسجد جامع مرند که در ۱۳۳۰م ساخته شده و محراب مسجد جامع رضائیه که در سال ۱۲۷۷م ساخته شده است.

تصویر ۴

تصویر ۳

نقوش گیاهی

نقوش گیاهی رایج پیش از ایلخانیان مانند اسلیمی ماری و طوماری به همراه نقوش خرطوم فیلی و دهن اژدری در گچبری ایلخانی به کار رفته اند، با این تفاوت که در این دوره، از ظرافت، آراستگی و پیچیدگی بیشتری برخوردارند. در این دوره علاوه بر نقوش گیاهی رایج در دوره سلجوقیان از نقش گل روزت (چند پر) و گل شاه عباسی (لوتوس) و نقش زنجیره خمیا (مأندر) در گچبری استفاده شده است که می تواند وجه تمایز گچبری ایلخانی از سلجوقی باشد. نمونه هایی از این نقوش در تزئینات گچبری محراب مسجد کرمانی، گنبد سلطانیه، سردر مقبره پیر بکران، محراب مسجد جامع تبریز، گنبد علویان و محراب اولجایتو به کار رفته اند. (شکفته، ۹۱: ۱۳۹۱)

تصویر ۵. محراب مسجد کرمانی، مجموعه شیخ جام

تصویر ۶. محراب الجایتو، اصفهان

تصویر ۸. محراب مسجد جامع تبریز

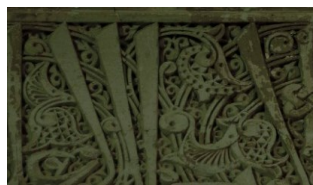

تصویر ۷. مسجد پیربکران، اصفهان

نقوش هندسی

استفاده وسیع و متنوع از نقوش لانه زنبوری از اوایل دوره ایلخانی: نقوش لانه زنبوری از تکرار یک یا چند فرم هندسی تو خالی نظیر مثلث، شش ضلعی، دایره و ... ایجاد می کردند که در کنار هم طرح مشبک می سازند. این شبکه ها گاه به روی سطح تخت گچ، گاه بر روی نقوش اسلیمی گل و یا موتیف‌های مختلف ظاهر می گردند شروع این تکنیک را از قرن چهارم هجری دانسته اند. اما نمونه های اولین آن علاوه بر مسجد جامع نائین، شامل مسجد جامع اصفهان و شهر تاریخی نیشابور نیز می باشد. این تکنیک، با گذشت زمان روند صعودی خود را طی کرد؛ برای مثال در مسجد جامع اردستان (سلجوقی) استعمال فراوان این تکنیک بر روی اسلیمی های این محراب دیده می شود.

در تزئینات مسجد کرمانی، امامزاده یحیی ورامین، محراب مسجد هفت شویه و مسجد جامع ارومیه این تکنیک کاربرد بسیار زیادی در نقش اندازی بر روی اکثر موتیف ها داشته است، به طوری که در محدوده ی طاق محراب مسجد جامع ارومیه با ایجاد این شبکه ها شیوه جدیدی از گچبری به صورت مشبک اجرا شده که در نوع خود بی نظیر است و بالای ستون های قوس محراب، سرستون ها به شکلی بسیار ظریف با این شیوه تزئین شده اند. اما در اواخر سلطنت ایلخانیان و حکومت های دست نشانده ی آنان در تزئینات ابنیه، خصوصاً ابنیه ی ناحیه ی یزد از تکنیک لانه زنبوری به وسعت قبل

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

استفاده نشده و بیشتر تزئیناتشان با شیوه جدیدتری به نام تزئینات وصله ای گچ (دستی و قالبی) در ترکیب با رنگ گذاری بر روی سطح گچی (نقاشی دیواری) اجرا شده است. (شکفته، ۹۱: ۱۳۹۱)

تصویر ۱۱

تصویر ۱۰

تصویر ۹

تصویر ۱۲

کتیبه

کتیبه ها، که در پیچیدگی خطوط هیجان زیادی پدید می آورند، باید واقعاً در جای خود مورد بررسی قرار گیرند آنها در مقام طرح ناب در خور بیشترین تحسین هستند، و در عین حال مسلمانان آنها را دارای خواصی باطنی می دانند. (پوپ ۱۵۶: ۱۳۸۲). با توجه به اهمیت خوشنویسی در قرون هفتم و هشتم هجری قمری و با وجود خوشنویسان سرشناسی چون یاقوت مستعصمی، گچکاران با به خدمت گرفتن خوشنویسان و با پر نقش و نگار کردن زمینه ی کتیبه و سادگی سطح آن از حدود اوایل قرن هشتم هجری قمری، بر جلوه بیشتر کتیبه در محراب ها افزودند. اولین نمونه از محراب هایی که عنصر اصلی تزئین آنها خط می باشد، محراب مسجد جامع بسطام (۷۰۲ ه.ق) است. (تصویر ۱۳) پس از آن کتیبه محراب اولجایتو در مسجد جامع اصفهان (۷۱۰ ه.ق) نیز به همین روش و بسیار عالی و چشمگیر اجرا شده است.

تصویر ۱۴ مسجد جامع اصفهان، کتیبه های گچبری محراب الجایتو،

تصویر ۱۳ مقبره بایزید در بسطام، کتیبه محراب، اوایل سده چهاردهم م.

سال ۱۳۱۰م.

تأثیر هنر ساسانی بر تزئینات محراب مسجد کرمانی:

در این قسمت با بررسی عناصر بصری ساسانی، تأثیر آن بر نقوش سه محراب از دوره‌های اموی، عباسی، سلجوقی و دو محراب الجایتو و کرمانی از دوره ایلخانی مورد بررسی قرار می‌گیرد. همچنین با مقایسه محراب الجایتو و کرمانی وجوه افتراق و اشتراک این دو محراب بررسی می‌شود.

بررسی عناصر بصری ساسانی

گچبری در دوره ساسانیان یکی از معتبرترین و تأثیرگذارترین هنرهای این عهد است و نمونه‌های به کمال رسیده‌ای از آثار گچبری ارائه شده‌اند که شامل طرح‌های گیاهی از جمله ساقه، برگ مو و خوشه انگور می‌باشد. هنر گچبری ساسانی در کهن‌ترین مظاهر خود جانشین هنر گچبری پارتی است. آثار گچبری ساسانی نمایانگر این واقعیت هستند که هنرمندان این فن با حفظ قواعد کلی دوران قبل، هم ردیف حجاریهای هخامنشی، شاهکارهای عهد خود را در آثار گچبری نمایان ساخته‌اند، به این شکل که با به کمال رساندن تکنیک، مواد و نقوش گچبریهای دوران قبل به ابداع انواع طرحهای گچبری دست یافتند (انصاری، ۳۲۵:۱۳۶۶).

تصویر ۱۶ نقش گیاهی برگ کنگره .

تصویر ۱۵ گره هندسی . تیسفون

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

تصویر ۱۷. نقش حیوانی.

تصویر ۱۸. دامغان. کاخ ساسانی.

تصویر ۱۹. چلیپا (صلیب شکسته). تیسفون.

تصویر ۲۰. شمسه. تیسفون.

تصویر ۲۱. ساقه مو (انگور). تیسفون.

تصویر ۲۲. نقش لوتوس. تیسفون.

تصویر ۲۳. لچکی. طاق بستان.

تصویر ۲۴. نقش سیمرغ (در دوره اسلامی نقش دهن اژدر متأثر سیمرغ

تصویر ۲۶. طرح پارچه ابریشمی

تصویر ۲۳. لچکی. طاق بستان.

(است)

تصویر ۲۵ گل ختایی، بشقاب برنج.

بررسی عناصر بصری اموی

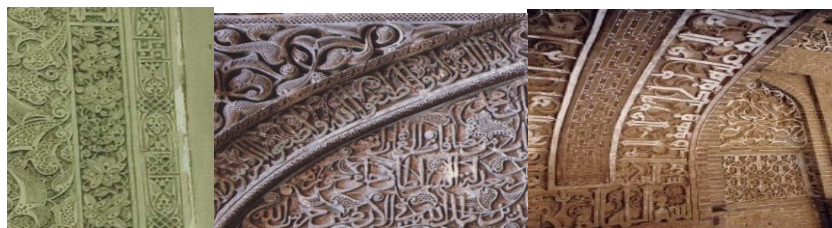
محراب مسجد جامع نائین را هم با گچ بری تزئین کرده اند و در نقش آن از کثیر الضلاعهای هشت ضلعی و اشکال هندسی ساده و گل‌های مختلف استفاده شده است .

تصویر ۲۷ مسجد جامع نائین، قرن چهارم هجری

بررسی عناصر بصری سلجوقی

در مسجد جامع اردستان ۱۱۶۰/۵۵۵ سه محراب وجود دارد که از لحاظ زیبایی در تزئین یکی از دیگری بهتر است. در اینجا چند نوع نقش تزئینی اسلیمی با یکدیگر ترکیب شده‌اند و یکی بر روی دیگری قرار گرفته و زمینه از اسلیمی برجسته پوشیده شده است. (تصویر ۲۸) محراب گنبد علویان همدان را که بعضی متعلق به دوره‌های بعد می‌دانند پروفیسور پوپ و پروفیسور مینورسکی معتقدند که در زمان سلجوقیان بنا شده است. (تصویر ۲۹) پروفیسور پوپ می‌گوید «از نظر استادی و مهارت در اجرای طرحها، و زیبایی در جزئیات نقش، این گچبری از شاهکارهای نوع خود محسوب میشود.» می‌توان گفت که نقش گچبری این مقبره با عالی‌ترین نقشه‌قالی برابری می‌کند. حاشیه مزین خط کوفی دور طاقی که محراب در آن قرار دارد نیز خالی از لطف و ظرافت نیست. (Vista.ir)

تصویر ۳۰

تصویر ۲۹

تصویر ۲۸

بررسی محراب کرمانی و مقایسه آن با محراب الجایتو

۱- قاب:

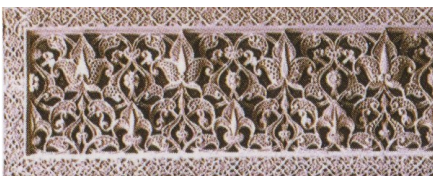
وجود قاب باعث وحدت کلیت محراب شده است. در تزئین قاب محراب کرمانی از گره هندسی اسلیمی و نقش لوتوس استفاده شده است. این قاب دور تا دور کتیبه یاسین قرار دارد. (تصویر ۳۱) در قسمت دیگر قاب که در راستای محراب قرار گرفته است دو ردیف نقش وجود دارد که با کمند زرین از یکدیگر جدا شده اند. قسمت اول شامل نقوش هندسی و ختایی است که نقش چلیپا (صلیب شکسته) را در اینجا می بینیم. قسمت دوم شامل عناصر ختایی است که به انواع گل‌های ختایی بیشتر پرداخته شده است. (تصویر ۳۲) در محراب الجایتو گره هندسی اسلیمی نیز با نقش لوتوس و به شکل ساده تری در قاب به کار رفته است. (تصویر ۳۳)

تصویر ۳۱. گره هندسی اسلیمی کرمانی. تصویر ۳۲. قاب (الف) با نقوش هندسی و اسلیمی، قاب (ب) گل ختایی. تصویر ۳۳. گره اسلیمی هندسی. محراب الجایتو

۲- پیشانی:

در محراب کرمانی پیشانی ترکیبی از کتیبه و اسلیمی است. کتیبه به خط ثلث مسلسل بر زمین‌های حرکت اسلیمی است. عناصر اسلیمی به زیبایی بر روی قوس حلزونی اسلیمی قرار گرفته اند و با هم ترکیب یافته اند. در قسمتهایی گره هندسی را شاهد هستیم که هنرمند این نقش را جهت رعایت اصل خلوت و جلوت به کار برده و به ترکیب بندی موفق دست یافته است. سوره یاسین در قسمت پیشانی دور تا دور مسجد امتداد یافته که به حلقه یاسین معروف است. پیشانی در محراب الجایتو با عناصر اسلیمی با رعایت تقارن، تناسب و ریتم تزئین شده است.

تصویر ۳۴. کرمانی. پیشانی محراب

تصویر ۳۵. الجایتو. پیشانی محراب

۳- حاشیه :

بخش وسیعی از محراب کرمانی به قسمت حاشیه اختصاص داده شده است و عمده تزئینات گیاهی که شامل حرکت اسلیمی، اسلیمی ساده، اسلیمی دهن اژدر، اسلیمی توپر، اسلیمی گلدار با نقوش هندسی لانه زنبوری، گل لوتوس، بند و گره اسلیمیدر قسمت حاشیه به کار رفته است. از جمله عواملی که باعث زیبایی در حاشیه محراب می شود می توان به رعایت تعادل، توازن، تقارن (در محور عمودی)، تشابه، تناسب نقش ها و رعایت فضای مثبت و منفی اشاره نمود. در حقیقت هنرمند با رعایت قاعده مجاورت عناصر را به نحوی کنار هم چیدمان کرده است که نمی توان جایی را پیدا کرد که خالی رها شده باشد و یا جایی عناصر متراکم در کنار هم قرار گرفته باشند. (تصویر ۳۶) در محراب الجایتو حاشیه ترکیبی از خط ثلث در زمینه اسلیمی است. در اینجا مجاورت کتیبه و نقوش اسلیمی به زیبایی به کار رفته است. (تصویر ۳۷)

تصویر ۳۷. قسمت حاشیه. محراب الجایتو.

تصویر ۳۶. قسمت حاشیه. محراب کرمانی

۴- زوار :

زوار مانند کمند زین نوعی جدا کننده بین دو فضا است با این تفاوت که داخل زوار تزئین می شود. در محراب کرمانی به صورت مسطح با نقوش ختایی یا هندسی تزئین شده اند. در محراب الجایتو زوار در قسمت های مختلفی دیده می شود که با نقوش گره هندسی، هندسی لانه زنبوری و برگ کنگره (متأثر از ساسانی) تزئین شده اند.

تصویر ۳۹. ب. زوار با تزئین گره هندسی. محراب کرمانی

تصویر ۳۸ الف. زوار با تزئین ختایی. محراب کرمانی

تصویر ۴۱. ب.

کرمانی تصویر ۴۰ الف. زوار با تزئین گره هندسی.

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

هندسی لانه زنبوری.

تصویر ۴۲. حاشیه طاق نما. محراب کرمانی

۵- حاشیه طاق نما:

در محراب کرمانی این حاشیه ترکیب کتیبه به خط ثلث بر زمینه‌ی اسلیمی است و در گوشه‌ها با گره هندسی تزئین یافته است. در کتیبه از آیه یک تا پنج سوره فتح نوشته شده است. در این حاشیه‌ها رعایت تناسب، به زیبایی ترکیب سه عنصر هندسی، گیاهی و کتیبه را می‌بینیم. در محراب الجایتو شامل دو طاق نما است که به حاشیه اول پرداخته شد.

کنگره تصویر ۴۳.

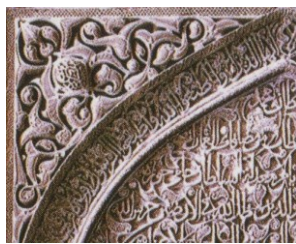
تصویر ۴۴ ج. برگ

حاشیه طاق نما

۶- لچک:

در محراب کرمانی ترکیب عناصر ختایی با لچک به کار برده شده است، در گوشه‌های آن شمشه ای که با حرکت اسلیمیساده تزئین شده، دیده می‌شود. (تصویر ۴۵) در محراب الجایتو لچک با نقوش اسلیمی پیچیده و ایجاد فضای بسته تزئین شده است. (تصویر ۴۶)

تصویر ۴۶ لچک. محراب الجایتو

تصویر ۴۵. لچک. محراب کرمانی

طبقه بندی و تجزیه و تحلیل فرضیه

تفاوت بین میانگین جامعه با میانگین نمونه ناشی از خطای اندازه گیری است.

۱- آزمون ۱ سویه (جهت دار) (۵ درصد):

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

اگر $(\text{ب } ZX^-) = 1/65 (0/05) \geq (\text{م } ZX^-) \leftarrow$ رد فرضیه صفر

اگر $(\text{ب } ZX^-) = 1/65 (0/05) < (\text{م } ZX^-) \leftarrow$ عدم رد فرضیه صفر

۲- آزمون ۲ سویه (جهت دار) (۱۰ درصد):

اگر $(\text{ب } ZX^-) = 2/33 (0/10) \geq (\text{م } ZX^-) \leftarrow$ رد فرضیه صفر

اگر $(\text{ب } ZX^-) = 2/33 (0/10) < (\text{م } ZX^-) \leftarrow$ عدم رد فرضیه صفر

تفسیر: هر چه خطای نمونه گیری کمتر شود، معنی دار بودن تفاوت یا رابطه بیشتر میشود.

د- تصمیم گیری فرضیه (Discussion): ۱- آزمون ۱ سویه. ۲- آزمون ۲ سویه.

فرضیه ی تحقیق:

تفاوت بین میانگین جامعه با میانگین نمونه ناشی از خطای اندازه گیری است.

تعداد آزمودنی (n)	انحراف استاندارد ($\bar{\sigma}$)	میانگین (X^-)	نام متغیر ($F X$)
۳۵	۶۵/۱	۰۵/۰	ارزش بحرانی آلفا (ZX^- ب)
۳۵	۲/۳۳	۰/۰۰۱	ارزش بحرانی میانگینها (ZX^- م)

جدول ۱- مقادیر توصیفی گروه گردشگران در دو متغیر ارزش بحرانی آلفا و میانگینها

معیار:

اگر ارزش بحرانی میانگینها (ZX^- م) مساوی یا بیشتر از ارزش بحرانی آلفا (ZX^- ب) باشد؛ فرض صفر رد شود

(رد فرضیه صفر). (تفاوت معنی دار) $(\text{ب } ZX^-) \geq (\text{م } ZX^-)$

اگر ارزش بحرانی میانگینها (ZX^- م) کمتر از ارزش بحرانی آلفا (ZX^- ب) باشد؛ فرض صفر رد نشود (عدم رد

فرضیه صفر). (ناشی از خطا یا تصادفی و مورد پذیرش) $(\text{ب } ZX^-) < (\text{م } ZX^-)$

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

نتیجه گیری:

روش انجام تحقیق به روش میدانی، توصیفی از نوع همبستگی میباشد. جامعه آماری آن عناصر بصری زیبایی شناسی محراب مسجد کرمانی با محراب الجایتو است که ۲۵ عنصر از آنها به عنوان نمونه انتخاب شدند. روش نمونه گیری بصورت خوشه ای است. ابزار گردآوری اطلاعات به روش مشاهده با پاسخنامه پنج سوالی در مقیاس گاتمن است. روش آماری جهت روایی و پایایی آن با استفاده از فرمول ضریب کودر ۲۰ محاسبه گردید. روش تجزیه و تحلیل داده ها بر اساس جدول توزیع فراوانی جهت رسم نمودار، انحراف استاندارد جهت تعمیم نمونه به جامعه و برآورد علمی فرضیه ها محاسبه شد. طبق آزمون یک سویه و آزمون دو سویه مشخص شد که فرضیه ی صفر یعنی تساوی میانگین جامعه با میانگین نمونه رد شد و فرضیه خلاف یعنی تفاوت میانگین جامعه با میانگین نمونه معنی دار است.

محراب مسجد کرمانی از لحاظ معیار های زیباشناختی میتواند در سطح محراب های دیگری همچون اولجایتو و وبه عنوان یک عنصر معماری داخلی نقش جاذبه گردشگری فرهنگی- تاریخی و مذهبی برای مجموعه شیخ جام در منتهی الیه شرق ایران داشته باشد

تشکر و سپاسگزاری :

از سرکار خانم مریم اشرف برجی که ویرایش مقاله را تقبل نمودند صمیمانه تشکر مینماییم.

منابع و مأخذ

۱. احمدی، حسین _ عاطفه شکفته، تزیینات گچ بری در معماری قرون اولیه اسلامی ایران (قرن اول تا پنجم ه.ق)، ادبیات و هنر دینی. شماره چهارم ویژه هنر دینی: ۱۲۵ _ ۱۵۰.
۲. اختیاری، اسفندیار _ آزاده پشوتنی زاده _ رامین اخوی جو، ۱۳۹۰، تحولات نمادالوهی فرشته بالهام از نقش فروهر و بنمایه سیمرغ، زندر فرهنگ و هنر، دوره ۳، شماره ۱: ۵ - ۲۳. تهران.
۳. اژدری فام، ناصر، ۱۳۸۶، راهنمای علمی تهیه و تنظیم پروژه تحقیقاتی، تهران: دانشگاه پیام نور.

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

۴. اعظمی، زهرا _ محمدعلی شیخالحمای _ طاهر شیخالحمای، ۱۳۹۲، مطالعه تطبیقی نقوش گیاهی گچبری های کاخ تیسفون با اولین مساجد ایران (مسجد جامع نائین، مسجد جامع اردستان، مسجد جامع اصفهان)، نشریه هنرهای زیبا_هنرهای تجسمی دوره ۱۸، شماره ۴: ۱۵_۲۴، تهران.
 ۵. انصاری، جمال، ۱۳۶۶، گچبری دوران ساسانی و تأثیر آن در هنرهای اسلامی، فصلنامه هنر، شماره ۱۳: ۳۱۸ - ۳۷۳، تهران.
 ۶. بلر، شیلا جانانابوم، ۱۳۸۱، هنر و معماری اسلامی ۲، ترجمه یعقوب آژند، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) _ فرهنگستان هنر.
 ۷. پوپ، آرتور، ۱۳۸۲، معماری ایران، ترجمه غلامحسین صدیافشار، تهران: اختران.
 ۸. پیرنیا، محمد کریم، ۱۳۸۳، سبک شناسی معماری ایرانی، تدوین غلامحسین معماریان، تهران: نشر معمار. .
 ۹. خوارزمی، مهسا _ رضا افهمی، ۱۳۸۹، هندسه کاربردی در تزئینات آثار معماری ایران قبل از اسلام، کتاب ماه علوم و فنون: ۸، ۱۳، تهران.
 ۱۰. سجادی، علی، ۱۳۷۵، سیر تحول محراب در معماری اسلامی از آغاز تا حمله مغول، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
 ۱۱. سخنپرداز، کامران _ محسن مراثی، ۱۳۸۸، بازتاب هنر ایران باستان در تزئینات وابسته به معماری خانه امام جمعه و خانه منسوب به امیرکبیر، فصلنامه تحلیلی _ پژوهشی نگره، شماره ۱۳: ۵۳ - ۶۷، تهران.
 ۱۲. معین، محمد، ۱۳۸۶، فرهنگ فارسی، تهران: فرهنگ نما: کتاب آراد.
 ۱۳. مکی نژاد، مهدی، ۱۳۸۷، تزئینات معماری، نشر سمت
 ۱۴. نوبهار، رحیم، ۱۳۷۳، سیمای مسجد، قم: انتشارات قم.
 ۱۵. ویلیبر، دونالد، ۱۳۴۶، معماری اسلامی ایران؛ دوره ایلخانیان، ترجمه عبدالله فریار، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
 ۱۶. هلین برند، رابرت، ۱۳۸۵، هنر و معماری اسلامی، ترجمه اردشیر اشراقی، تهران: فرهنگستان هنر.
- مقاله
۱۷. آیتاللهی، حبیب الله، پریسا صحافی اصل، ۱۳۹۰، بررسی تداوم عناصر تزئینی معماری ایران باستان در معماری دوران اسلامی ایران تا پایان دوره صفوی، فصلنامه علمی _ پژوهشی نگره، شماره ۱۹: ۶۳ - ۷۹، تهران.